

FIGYELŐ

SZOCHAZA NÉLKÜL

Csalog Zsolt: *Egy téglát én is letettem*
Szépirodalmi, 1989. 432 oldal, 68 Ft

Lapunk nevét (*Holmi*) remélhetőleg megszokta már az olvasó. A szerkesztők több tucat elnevezés közül választották ezt a szót. A többiben nem tudtunk megegyezni; vagy akár meg is egyeztünk, de kiderült, hogy mások, a közeli vagy távoli múltban, már szerkesztettek lapot a szóba jött sok jó lapcím alatt.

Nem mérlegelhettük azt a címet sem, hogy: *A Tanú*. Németh László már kitalálta. Pedig talán ez lett volna a legpontosabb elnevezés. Mi egyéb lehetne egy írástudó dolga, mint hogy tanúskodjék? Tanúskodik arról, hogy *milyen volt út, most az élet*. Tudományt művelsz vagy prózát, bölcselkedsz, kottát írsz vagy költeményt – mi egyébről szólhatna, amit csinálsz? Túllépve azon, hogy *TE MAGAD* minő egyedi, eredeti és nagyszerű világcsoda vagy, túllépve tehát az újabb *avantgárd művészet* magamutogató, infantilis, önimádó, kiáltványt fogalmazó, kollektív, irányzatos, arisztokraikus, hízelgő, külsőleges, tanács-talan, csapzott, rémült, felszínes gesztusain, a beváltatlan szándékok handabandázásán, marad az öröklét egyetlen méltányolható ambíciója: *el akarom mondani, hogy milyen volt út élni*.

Csalog Zsoltnak ez sikerül.

Ez az író tényleg tanú. Tavaly öt könyve jelent meg, javarészt „visszatartott”, évek óta kész írások. A hirtelen írói termékenység a könyvkiadás megváltozott gyakorlatát és érdeklődését dicséri, nem az író.

Csalog Zsolt kitalált egy nagyon egyszerű módszert. Milyen volt itt élni? – hát olyan, ahogyan X, Y meg Z élt. *Megkérdezi* tehát, hogy hogyan élt X, Y és Z. Azután már csak *leírja*. És kész is a tanúvallomás, a könyvekké szervezhető beszámoló.

Ezek a könyvek nem riportkönyvek; bár újabban írt néhány riportot is, jól követhető, hogy Csalog Zsolt nem riporttémákat, azaz je-

len idejű drámai helyzeteket keres vagy talál, hanem embereket, egyedi sorsokat, élettörténeteket. Az írói szerkesztés révén az egyéni történetek kiegészítik és megerősítik egymást; elolvashatjuk őket pedig nemcsak egy-egy arcot látunk (Csalog nagyszerűen „kottazza” az élőbeszédet), hanem típusokat, társadalomtörténeti jelenségeket, események árnyalt és pontos rajzát. Magyarazatot és elemzést. Ha csak portrékat kapnánk, kissé zavartan annyit nyugtázhathatnánk, hogy a körülöttünk élők, azaz a kortársaink bizony nagyon sokfélék (többfélék, mint amit nekünk magunknak tapasztalni módunkban áll), az életük hányalt, kanyargós és érdekes (szinte mindenkié „egy kész regény”), s legfeljebb megtanulnánk becsülni a környező, gyakran ellenséges vagy ostoba emberi világotukos gazdagságát. Irodalmi hatásnak ez sem kevés, de Csalog Zsolt tanúskodása többet, mást is mond: legáltalában annyira szociológiai, mint irodalmi érvényű. Az emberi sorsok egyéni gazdagságán túl ezek kapcsolódásait, viszonyait is fölfele. Csalog Zsolt egymaga egy szociológiai kutatóintézet.

Az *EGY TÉGLÁT ÉN IS LETETTEM* című kötet arról szól, hogy kikből állt az 1945 utáni rendszer első, engedelmes „hadserege”, a káderek és a „funkcik” első nemzedéke. Kezdjük ismerni és kibeszélni az ötvenes években elszünetelt sérelmeket – de kik álltak a másik oldalon? Mi indította őket az erőszakosságra, az embertelen és ostoba parancsok végrehajtására – és mivel tudják magyarázni mindezt utólag? Hogyan dolgozták fel életüknek ezt a korszakát, amikor – tudjuk, és ők is tudják – annyi szenvedést okoztak? Erről beszél a kötet négy szereplője. Az ötödik a magyar kommunista mozgalom nagy magányosa, Demény Pál. A vele készített interjú szerepel a könyvben, szerintem, koncepcionális tévedés. A kötet cím állítását – *egy téglát én is lettem* – persze ő is elmondhatná. Most, az általános bontás idején, ha valaki véletlenül rábukkanna a Demény Pál téglájára, kérem, becsületesen adja vissza neki.

A négy főhős közül kettő asszony, kettő férfi. Az asszonyok története falun indul, s ott is ér véget. Az egyikük 1950 körül tanácsutkár lett, majd két év után lemondott. Ezt követően évekig alkalmi munkákból élt, mert „meghát-rálása” miatt sehogyan sem kapott fizetett állást. Később a tsz-ben helyezkedett el, onnan is ment azután nyugdíjba. A másik asszony szintén egy falusi tanásházán kapott funkciót, tanácselnök-helyettesként dolgozta végig az ötvenes évek első harmadát. Ő is lemondott; ezután alkalmi munkás volt, majd szakácsnő a helyi bölcsődében, végül egy paprikafeldolgozó telepen betanított munkásként dolgozott. Az egyik férfi eredeti szakmája cipész. O egy alföldi kisvárosban 1945-ben rendőrpáncsnok lett, később árvaszéki elnök, tanácsutkár, majd a tanácsi hierarchiában csúszott lassan lefelé: személyzetűs, utóbb szabálysértési előadó volt. Innen ment nyugdíjba. Végül a másik férfi főszereplő budapesti, aki a Beszkártnál (ma BKV) kezdte a pályáját, s szakszervezeti múltja miatt emelték ki 1945-ben. Kisvártatva katonai pályára állította őt a párt; ezen gyorsan emelkedett fölfelé. Egészen a tábornokságig, a légvédelem főparancsnokságáig vitte. Karrierje 1956-ban tört meg – még a forradalom előtt leváltották. Ettől kezdve nyugdíjazásáig különböző szállítási vállalatoknál dolgozott, egyre alacsonyabb beosztásban.

Annyi mindenesetre ezekből az életút-vázlatokból is érzékelhető, hogy a könyv a *megtört pályájú* káderekről szól; olyan emberekről, akik nem voltak képesek korról korra átmeneti elért pozícióik előnyeit, hogy lassanként gyarapodva, kényelmes, viszonylag jól fizető állásokban érik el a nyugdíjkorhatárt. Nagyszámú szerencsésebb és ügyesebb kortársukkal ellentétben sokan jártak így is. A „szocialista félmult” egy jellegzetes típusáról van szó.

Nos, ezek a káderré lett emberek először is igen-igen szegény családokban nőttek fel. Városi proletárnyomorból vagy falusi paraszti nyomorból emelkedtek ki – mindkét esetben érezhették, hogy ami 45 után kezdődik, az számukra fölemelkedés. Iskolázatlanok voltak; így a későbbi, felnőttkori tanulás lehetőségét, a gyors talpaló iskolahatékot és -hónapokat már kapták. Ahogyan a kisebb-nagyobb hatalmat is. Ennyi nagyjából elég is volt ahhoz, hogy azonosulni tudjanak az új rendszer szo-

ciális szólamaival. A *fölemelkedés* érzete és a *hála* – ez alapozta meg a lojalitásukat. És persze még valami, ami aztán mindjárt bonyolultabbá is teszi a dolgot. A történetük ugyanis a háború végével kezdődött, s a városi újjáépítésben meg a falusi földosztás során valóban építő tettek részesei lehettek. Érezhették, hogy *hasznos* dolgokat művelnek, s egyben *népszerű* is. (Még az is így érezhetett, aki igen hamar rendőrnök állt. Rend sem volt.) Ezek az életkezdő tapasztalatok (45-ben még mindannyian igen fiatalok voltak) adtak belső biztosságot, töltést és megerősítést ahhoz, hogy vállalják és csinálják a későbbiek is.

(Kegyeleti okokból meg kell említenem, hogy van ennek a kötetnek egy sokat emlegetett, de meg nem szólaló, elvont főszereplője is: a *Párt*. Ez a szereplő emeli magához, terelgeti, tologatja és nyomja vissza a többiek egyéni sorsát, ő az életkezdő mozgatója és vonatkoztatási kerete. 1989 októberében ez a főhős tragikus hirtelenséggel elhunyt.)

Közös az elbeszélte életutakban, hogy a vállalt feladatokban (tanácsi vezető, személyzetűs, katonatiszt), az elmondottak miatt, a szereplőknek már nemigen voltak kétségeik. Ha egy kulákcsaládot kilakoltattak, azt motiválhatta akár a plebejus bosszú is; és elhitették magukkal, hogy a beszolgáltatásra képtelen parasztlak csak értetlenek és buták: az országnak nem akarnak jót tenni.

Az emlékezés sokszor védekezésbe csúszik át. Erre szükség is van. Senki nem mondja magáról jó szívvel, hogy ő bűnös. Hiszen például az öreg emberek kifosztásában már csak vonakodva vett részt. És nem magának, nem a magazserebére dolgozott. Ez is igaz: a kádereknek ez a fajtája nem gazdagodott meg. Elhitte és ezerrint is élt, hogy ha megbízatásával közügyet szolgál, akkor nem nyereszkekedhet. Szinte kötelező nagyon sokat dolgoznia, és a maga gyarapodásával nem törődhet. Itt tehát nem lépte át a bűn határát. (Mivel később gyalázatosan bántak el velük, ezek az emberek meglehetősen alappal hárítják el maguktól a saját kisebb-nagyobb bűneik emlékét.) A másik főbűn, a hatalmi visszaélés másik esete, amit nem vennének magukra: a verés. „*Na de hát lényeg: én azt se bánlottam soha! Ref alá lettem, meg internáltam vagy nyolcszor, meg szidni szidtam, nem azt mondom – de én SOHA nem ütöttem meg!*” – mondja a volt kisvárosi rendőrpáncsnok.

A lecsúszás, a kihullás pályája persze különböző. Talán csak véletlen, hogy éppen a két asszony szereplő hagyta el *önként* a funkcionáriusszerepet; s közülük az, aki valamelyest meghasonlott, attól fogva valóságos bűnhődéstörténetet élt át. (Évekig nem kapott állást; és huszonöt évvel később, mikor ennek az – az idő tájt már idős – asszonynak félig leégett a háza, a falu szinte egyöntetűen *őrült*. Az öregasszony pedig tető nélkül telett ki abban az évben.) A kollektív megvetés mindójüket elkísérte, s ezt észre is vették. Ugyanakkor nem veszik észre, hogy amikor a hivatalok mai, már őket sértő magatartását panaszolják, akkor *ugyanarról* van szó, mint „az ő idejükben”. Hogy a közönyös és elutasító hangnembántás. És persze az egykori internáltatás is az volt. Enyhén szólva.

Különös az is, ahogyan a lecsúszás, a megvetés nyomán ezekben a gondolkodásokban kettéválik a társadalom: pontosan értik, hogy miért ez a sorsuk, de nem értik, hogy az *övéik* miért nem becsülik meg őket mégis. Csalog Zsolt két interjúalanyának is az a legnagyobb fájdalma, hogy nem kapott meg egy mozgalmi kitüntetést. Hogy ő nem „Szochazás”. (A kifejezést a horányi Vörös Meteor telepen ismertem meg.) Számkivetettségüket értik, de hogy ne tartozzanak többé a Párt bensőséges táborába, az megemészthetetlen a számukra. Ez az igazán fájdalmas. S hogy a fundamentalista hit és a hatalom élvezete rokonok, azt jól példázza, hogy mindkettőre érvényes Szalai Sándor professzor egykori mondása: „*Ha egy királyt detronizálnak, az annak fáj. Kikerülni a hatalomból: ez igazi emberi veszteség, súlyos fájdalommal jár. De! Le van szarva.*”

Eredeti kiemelkedésük, a kezdetek társadalmi szelekciója egyébként nem volt egyértelműen *kontra*. Voltak közöttük jó képességű, igen eszes emberek, meg butácskák is, aztán eszes és/de jellemtelen, korlátolt és/de erkölcsös – szóval, mindenféle. Ami azért érdemel figyelmet, mert most megint egy forradalmi eliváltás idejét éljük: a plebejus rétegek esélyeiről szó sincs, de a középosztály egy része a helyi elitbe emelkedik. Ismét az ismeretlen tehetségek és a sunyi karrieristák ideje jön el – és mielőtt az elődök nemzedékéről ítéleznénk, érdemes arra gondolni, hogy az eljövendő hatalom ugyanakkorát tévedhet, amikor ágenseit válogatja, mint az a régi.

Csalog Zsolt írásainak szereplőit többnyire látja is az olvasó. De legalábbis hallja. S az az igazi meglepetés, amikor, a szövegben előrehaladván, egyre kopnak az eleve kész ítéletek, az *előítéletek*, a megvetéssel sajnálat, aztán némi megbecsülés váltakozik – s végül elismerjük, hogy ezek a hazugságoktól és téveszméktől vezérelt életek is *hitelesek*. Éppoly hitelesek, mint a sajátunk. „Korunk hősei” már mások, s így fölfogva a dolgot, ezek a hősök *idejélműltak* – de hát a korszerűségünkben mi magunk annyira biztosak lennénk? Ha majd elismerjük, hogy nem vagyunk többé a kor emberei, magunkról is azt mondhatjuk: istenem, hát ilyen volt itt élni.

Vági Gábor

A NEVELÉS ELLENTÉTE AVAGY: KAPITULÁLJUNK-E?

Csalog Zsolt: *Fel a kezekkel!*
Maecenas, 1989. 406 oldal, 89 Ft

„*Bruálás és durva dolgokat látok.
Bruálás és durva vagyok ellől.
Nagyon sajnálom, emberek.*”

(AE Bizottság)

Kezdetben jövének a szakácskönyvek. Aztán az erotikus és pornó irodalom és a korábbi szamizdatok, no meg a tanúságtételek, életrajzok, önéletrajzok soha nem látott áradata. És De Sade márki munkái. És leírásai mind-ama dolgoknak, amiket mindenki tesz vagy tenne ugyan, de amikről beszélni nem ildomos. A piacon túlkínálat támadt abból, ami nem társasági téma, ami kényelmetlen és kisé kinos volt, nemcsak az utóbbi évtizedekben, hanem részben mindig is. A könyvkiadás most írásban adja mindnyájunk tudtára, hogy az egyes ember dolgai nehezek, hogy a szex meg a politikai és nem politikai erőszak nagyon is létező dolgok, mint ahogyan az üléző és egyéb érzékek összes realizása is az. Csalog Zsolt réges-rég olyasmiket ír az egyes ember-ről, amihez a könyvpiac csak most zárkózott